

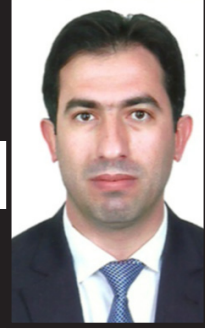
SIKIYÖNETİM DÖNEMLERİNDEKİ UYGULAMALARIN BASIN ÜZERİNDE ETKİLERİ VE BASIN İKTİDAR İLİŞKİLERİ - 2

28 Nisan 1960 – 1 Aralık 1961

DP hükümeti, bazı öğrenci olaylarını gerekçe göstererek 28 Nisan 1960 tarihinde yeniden İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Olayları başlatan süreç ise hükümetin Meclis'te muhalefet ve basının faaliyetlerini izlemek için komisyon kurmasından kaynaklanmıştır. Bu dönemde hükümet tarafından, 18 Nisan 1960'da 2247 sayılı "CHP ve Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tahkike Memur Meclis Tahkikat Encümeninin Kurulması Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Aynı gün tahkikatların sağlıklı yürütülmesi için komisyonun karar, tedbir ve faaliyetlerine ilişkin, haber, havadis, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazıların ve TBMM müzakerelerinin yayımlanması yasaklanmıştır. 27 Nisan 1960 tarihinde ise 7468 sayılı Yasa ile "Meclis Tahkikat Encümeninin Vazife ve Salahiyetleri Hakkındaki Kanun" kabul edilerek; kanuna, basınla ilgili yeni maddeler eklenmiştir. Bu düzenlemeye dayanılarak, basını izlemesi için "Tahkikat Komisyonu" kurulmuştur. Bu maddeler ile yayın yasaklarına uymayan gazete ve dergilerin dağıtımının engellenebileceği ve kapatılabileceği hükmüne yer verilmiştir (Ankan 1999: 53). Zaman içerisinde üniversitelerde artan gerginlik ve öğrenci olayları gerekçe gösterilerek Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim kararı alınmıştır. Gazetelerin de bu olaylarla ilgili iktidarı suçlaması sonucu sıkıyönetim kararıyla gazeteler; kimi zaman toplatılmış kimi zaman kapatılmış, birçok gazeteci de bu süreçte yargılanmıştır (Kösedağ 2016: 61).

Komisyon yaklaşık bir ay kadar süren çalışmalarının basın ayağında daha çok muhalefetin sesi konumundaki Yeni Ulus gazetesi üzerine yoğunlaşmıştır. Gazetenin genel yayın müdürü Nihat Subaşı ve bazı yazarlar komisyon üyeleri tarafından sorguya çekilmiştir. Muhafız kimliği ön plana çıkmış olan Akis'in yazarı olan Kurtul Altuğ, Bedii Faik de ifade veren isimler arasında bulunmaktadır. Soruşturmanın ardından Kurtul Altuğ tutuklanmış ve aynı gece Akis, komisyonunun isteği üzerine polis tarafından basılmıştır. Aynı akibete Forum da uğramış, derginin aranması esnasında suç unsuru elde edilememesine karşın derginin sahibi Metin And komisyona ifade vermiştir (Kaya 2010: 107).

Sıkıyönetim komutanlıkları Ankara ve İstanbul'da pek çok yayın yasağı ve gazete kapatma kararının altına inza atmışlardır. Bu yasaklar çoğu

**Mehmet Sena
KÖSEDAĞ**

kez de ileri boyutlara ulaşmıştır. 4 Mayıs 1960 tarihli Yeni Sabah gazetesinin birinci sayfasında, Güney Kore'de profesörlerin düzenlediği bir gösteri ile ilgili çıkan bir fotoğraf, gazetenin 10 gün kapatılmasına gerekçe olarak gösterilmiştir (Topuz 2014: 209).

Hükümet basına ekonomik sansür de uygulamıştır. Gazetecilerden Beyhan Cenkçi, Cemil Sait Barlas, Erdoğan Tamer, Cenap Çetinel ceza-ya çarptırılmış; Ulus, Yeni Gün, Vatan ve Dünya gazetelerinin resmi ilanları tamamen kesilmiş, Ulus matbaası polis tarafından basılmıştır. Hükümeti protesto eden öğrencilerin yaptığı gösterilerde çıkan olayların haberleştirilmesi yasaklanmış, bu yasağa uymayan gazeteler cezalandırılmıştır. Basının öğrenci olaylarına destek vermesi ve bu olayları okuyucularına yansıtması sonucunda gazetelerin bütün sayılarına el konmuş, ardından da Cumhuriyet 10 gün, Yeni Sabah, 10 gün, Milliyet 15 gün, Zafer 27 gün kapalı tutulmuştur (Kaya 2010: 108).

Hükümet Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarına son verdiğini açıklamış, ancak

27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe sonucu ülkenin kontrolü orduya geçmiştir. Darbeciler sıkıyönetim ile birlikte sokağa çıkma yasağı ilan etmiş, "ikinci bir tebliğe kadar her türlü siyasi parti neşriyat ve faaliyetleri, gösteri yürüyüşleri ve her türlü toplantılar men edilmiştir."

1960 darbesi ile birlikte basında "rahatlama ve sevinç" havasının oluştuğu görülmektedir. Yönetimi oluşturan Milli Birlik Komitesi'nin 14 numaralı tebliği ile kapatılan bütün gazetelerin kapatılma kararları iptal edilerek, yeniden yayına başlamalarına müsaade edilirken, gazetelerin hangi yayınları yapıp yapmayacağı ile ilgili de 21 numaralı tebliğ yayımlanmıştır. Cenal Gürsel imzalı tebliğde, bazı gazetecilerin hangi haberleri yapıp yapmayacakları konusunda tereddüt yaşadıkları belirtilerek, bu nedenle "basın toplantısında söylenen hususlar ile Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarının yayınları dışındaki haberlerin verilmesinin yasaklandığı" ifade edilmiştir.

Aynı gün yayımlanan bir başka tebliğ ile de hapiste tutulan bütün gazetecilerin serbest bırakılacağı ve açılan bütün davaların düşürüldüğü açıklanmıştır (Resmî Gazete 30 Mayıs 1960: 10515).

Basın alanında birçok hukuksal düzenlemelerin yapıldığı bu dönem, gazeteciler arasında, II. Meşrutiyet'te ve tek parti döneminin sonlarını andıran bir özgürlük havası estirdi. Bu atmosferin oluşmasının en önemli sebeplerinden biri ise 28 Mayıs'ta MBK'nin 22 Numaralı Tebliği ile basın suçlarından dolayı takibi yapılan davaların düşürülmesi ve verilen cezaların affedilmesidir. Bu dönemde, 6 Ekim 1960 tarihi ve 94 sayılı Kanun'la, Demokrat Parti döneminde getirilen 6334, 6732 sayılı kanunlar iptal edildi (Odyakmaz 2003: 132). Bu tarihten fazla bir zaman geçmeden ikinci düzenleme 29 Kasım 1960 tarihinde gerçekleştirildi. 5 Aralık 1960 tarihli Resmî gazetede yayımlanan 10 maddelik bu değişiklikle birlikte; 5680 sayılı Basın Kanunu, yeniden özgürlükçü bir metin haline getirildi. DP'nin son dönemlerinde kanuna eklediği antidemokratik maddeler düzenlemelerden çıkarıldı, muallâk ifadeler metinden atıldı ve basın özgürlüğüne vurgu yapan maddeler konularak, kanun büyük ölçüde ilk haline geri döndürüldü (Topuz 2003: 228).

Aynı tarihte, Türk Ceza Kanunu'nun 481. Maddesi'nde de değişikliğe gidilmiş, gazetecilere ispat hakkı yeniden iade edilmiştir. Bu değişikliğe göre, ispat hakkı tanınan durumlarda eğer isnat ispat olunur veya bundan dolayı isnatta bulunan şahıs mahkûm edilirse, sanık hakkındaki davanın ve cezanın düşeceği; isnat ispat edilmediği takdirde ise, Türk Ceza Kanununun ilgili maddelerindeki cezaların yar oranında yükseltilecek uygulanacağı hükme bağlanmıştır (Salihpaşaoğlu 2007: 161).

Peş peşe atılan bu hukuksal adımlar nedeniyle basına özgürce görevini yapma imkânı doğduğu kanısı oluşmuştur. Ancak bir süre sonra DP üyelerine karşı yapılan yayımların kabul edilemez boyutlara ulaşması, hükümeti yeni tedbirler almaya yöneltmiştir. Görünürde sansür ihtilalin amaçlarına ters düşeceği için, basında özdenetimi sağlayacak bir sistemin üzerinde çalışılmıştır. Bu nedenle "Basın Şeref Divanı" oluşturulmuş ve 24 Temmuz 1960 günü Basın Ahlak Yasası imzalanmıştır (Odyakmaz 2003: 133). Basın Ahlak Yasası, basın mesleği için bir takım etik standartlar getirirken, diğer yandan da gazetecilere bazı ödev ve sorumluluklar da yüklemiştir.

Millî Birlik Komitesi, resmi ilanlardan ileri gelen sorunları ortadan kaldırmak için 2 Ocak 1961 tarihinde 195 sayılı Kanun'la Basın İlan Kurumunu kurmuştur (Resmî Gazete 9 Ocak 1961: 10702). Bu yıllarda yapılan basın ile ilgili hukuksal düzenlemelerden bir diğeri de Demokrat Parti döneminde getirilen 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun'un değiştirilmesidir. Yerine ise "Fikir İşçileri Kanunu" olarak adlandırılan 212 sayılı Kanun 4 Ocak'ta kabul edilmiş ve 10 Ocak 1961 günü yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 10 Ocak 1961: 10703). Çalışanları memnun eden bu yasanın yürürlük tarihi olan 10 Ocak "Çalışan Gazeteciler Bayramı" olarak ilan edilmiştir.

Fikir İşçileri Kanunu ve Basın İlan Kurumu'nun uygulamaları, gazete sahiplerinin tepkisini çekmiştir. 9 gazete patronu, 10 Ocak 1961 tarihinde yayımladıkları ortak bildiri ile üç gün gazete çıkarmayacaklarını ilan etmişlerdir. Bu olay Türk basın tarihine "9 patron olayı" olarak geçmiş, bu eyleme karşı gazete çalışanları ise "Basın" adı altında bir gazete çıkarmışlardır (Topuz 2014: 231). Gazeteler bu yasanın çıkarılmasına açıkça karşı çıkmışlar, buna rağmen Millî Birlik Komitesi'ni incitmeyeceğe dikkat edecek bir üslup kullanmışlardır. Yazarlar, komite üyelerinin bürokratlar tarafından yanıltıldığını dile getirmişlerdir (Kösedâğ 2016: 160-162).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, basın ile ilgili yasal düzenlemelerin yanında yeni Anayasa metninde de basın özgürlüğünü ayrıntılı bir biçimde ele alan maddeler yer almıştır. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, basına çeşitli özgürlükler vererek, aynı zamanda basın özgürlüğünün kapsam ve sınırlarını geniş bir biçimde çizmiştir. Anayasa, 9 Temmuz'da halkoyuna sunulurken kabul edilmiş, Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 20 Temmuz: 10859).

Görüldüğü gibi bu dönemde, art arda çıkarılan kanunlar marifetiyle basına kâğıt üzerinde önemli özgürlükler sağlanmıştır. Ancak uygulamada aynı durumdan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü gazetecilerinin askeri yönetime karşı herhangi bir eleştiri veya muhalefet yapması; dönemin önde gelen gazetecilerinden Mehmet Barlas'ın ifadesiyle çekimelerinden dolayı zaten mümkün olmamıştır. Basın bu dönemde mevcut yönetimi eleştirmek yerine, abartılı bir övgü yarışına girmiştir (Neziroğlu 2003: 79).

Buna rağmen, 18 Mayıs 1961'de Tanin yazarlarından Aziz Nesin ve İhsan Ada, polis tarafından gazete bürosunda tutuklanıp götürülmüşlerdir. Gazetenin sahibi Kasım Gülek, ertesi gün yazdığı yazıda Aziz Nesin'e sahip çıkmamıştır. Öncü gazetesi de bu dönemde kapatılmıştır (Topuz 2014: 237). Nitekim sıkıyönetim 1 Aralık 1961 tarihinde kalkmış ancak iktidar birkaç ay sonra Tedbirler Kanunu'nu çıkararak, basın üzerindeki denetimini sürdürmüştür.

21 Mayıs 1963 – 20 Temmuz 1964

Daha önce darbe girişiminde bulunan ve emekliye sevk edilen Albay Talat Aydemir'in ikinci kez darbe girişiminde bulunması nedeniyle Milli Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu tarafından 1 ay süreyle İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiştir. Uygulama daha sonra uzatılarak 20 Temmuz 1964 tarihine kadar sürdürülmüştür. Bu dönemde basının biraz daha rahat olduğu görülüyor. Gazetelere yönelik kapatma kararına rastlanmadığı gibi gazetecilere yönelik cezalar da kaydedilmemiştir. Topuz'a göre (2014: 236); Talat Aydemir'in idam edilmesinden sonra Tedbirler Kanunu, kendinden beklenen sonuçların hiçbirini sağlayamamış ve bu kanunun varlığına rağmen, hem 27 Mayıs 1960 Devrimi çok sert eleştirilere uğramış, hem de yasaklara karşın basında DP iktidarını öven ve savunan çok ateşli yazılar çıkmıştır.

16 Haziran 1970 – 16 Eylül 1970

15 Haziran 1970 İstanbul'da düzenlenen işçi yürüyüşünde olaylar çıkması ve can kaybı yaşanması üzerine İstanbul, Kocaeli merkez ve Gebze'de sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim kısa sürdüğünden, dönemin basın organları üzerinde önemli etkileri görülmemiştir (Topuz 2014: 240, 250).

26 Nisan 1971 – 26 Eylül 1973

12 Mart 1971 tarihinde Türkiye'de ikinci kez askerlerin siyasete müdahalede bulunması sonucunda otoriter yönetime geçildi. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının birlikte hükümete karşı imzaladıkları "muhtıra" radyodan okundu. 26 Nisan 1971'de İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde sıkıyönetim ilan edilerek, basına da bir dizi sınırlamalar getirildi.

Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra yayınlanan sıkıyönetim kanunuyla, sıkıyönetim komutanlarına, hiçbir gerekçe olmaksızın

evleri, kişilerin üstünü, belgeleri arama, partileri, dernekleri kapatma, mektup ve haberleşmeyi sansür etme, basını ve her türlü yayını denetleme, basımevlerini kapama hakkı ve yetkisi verildi. 1961 Anayasasında "basının özgür olduğu ve sansür edilemeyeceği, basın hakkına karşı ön izin ve mali tazminat zorunluluğunun konulamayacağı, gazete ve dergi kapatma toplatma, yayın yasağı koyma gibi işlemlerin ancak anayasanın temel ilkeleri çerçevesinde çıkarılan yasalarla düzenleneceği" hükmüne yer verilmişti. Ancak bu süreçte basın için yeni bir sansür dönemi başlamış; 13 Mayıs 1971 tarihinde kabul edilip, 15 Mayıs'ta Resmî gazetede yayımlanan 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile yasakların kapsamı olabildiğince geniş tutulmuştur. Bu kanuna göre, Sıkıyönetim komutanı gerek gördüğü her türlü tedbiri almaya muktedirdir. Bu tedbirler, kanunda şu şekilde yer almıştır:

"b) Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayımları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak;

c) Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf ve sair mersuleleri kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayımların basım ve yayımını kayıtlamak ve bunlar üzerine sansür koymak veya Sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak; Sıkıyönetim Komutanlığı'nca basılması veya neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş gibi biçimle matbu evrakı basan matbaaları kapatmak." (Resmî Gazete, 15 Mayıs 1971, S. 18837). 1961 Anayasası'nda basın özgürlüğünü sağlamaya dönük çıkarılan diğer maddeler ise 20 Eylül 1971 tarihinde kabul edilen 1488 sayılı Kanun'la ortadan kaldırılmıştır.

Gazete ve dergilerin kapatılmasını düzenleyen fıkra ise şu şekilde ele alınmıştır: "Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyet ilkelelerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir." (Resmî Gazete 22 Eylül 1971: 13964).

12 Mart 1971 Muhtırası ile birlikte basın için ayakta kalma şansı daha da zorlaşmış, keyfi tutumlar sebebiyle birçok gazete ve dergi hakkında soruşturma yürütülmüştür. Bu dönemde sıkıyönetim, 39 kez süreli ya da süresiz gazete kapatma cezası uygulamıştır. Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri 10 gün süreyle kapatılmıştır. Ardından da Ant dergisi ile Bugün ve Yeni Sabah gazetelerinin süresiz olarak kapatıldığı ilan edilmiştir. Ayrıca bu dönemde çok sayıda gazeteci ve yazar sürgüne gönderilmiş ya da hapis cezasına çarptırılmıştır (Odyakmaz 2003: 136).

Türkiye Gazeteciler Sendikası, 1972 yılında Sıkıyönetim tarafından gözaltına alınan gazetecilere ilişkin bir rapor yayınlamıştır. Buna göre, Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Erol Türegün Özer Esmer, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, Çetin Altan gözaltına alındılar. Bu dönem sürgüne gönderilen ya da hapis cezasına çarptırılan bazı gazeteciler şunlardır: Çetin Altan (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün), Doğan Koloğlu (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün), Osman Arolat (25 yıl hapis 9 yıl sürgün), Can Yücel (15,5 yıl hapis, 9 yıl sürgün), Mehmet Emin Bozarslan (13,5 yıl hapis, 4,5 yıl sürgün), Ahmet Hamdi Dinler (8,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün), Mümtaz Soysal (6 yıl hapis, 2 yıl 2 ay sürgün) (Topuz, 2014: 252). Ayrıca Turhan Dilligil, Doğan Koloğlu, Alpay Kabacalı, Sabri Yıldız daha önce açılmış davalar nedeniyle mahkûm edilip cezaevine gönderilirken, Çetin Altan, milletvekili olmasına karşın yaptığı bir konuşma nedeniyle mahkûm edilmiştir. Ant dergisi yazı işleri müdürü Osman S. Arolat ise bu dönemde 141 yıl hapis cezası istemi ile yargılanmıştır (Kabacalı 1990: 158, 199).

14 Ekim 1973 yılında yapılan genel seçimlerle birlikte "12 Mart Dönemi" sona ermiş ancak basın üzerindeki etkileri uzun süre devam etmiştir. Türk basınının, özellikle ekonomik bakımdan bu dönemin etkilerini üzerinden atması ve toparlanması bir hayli zaman almıştır.

20 Temmuz 1974 – 2 Eylül 1975

Kıbrıs Harekâtı üzerine; İstanbul, Ankara, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Antalya, Muğla, Adana, İçel ve Hatay illerinde; 20

Temmuz 1974 - 2 Eylül 1975 tarihleri arasında sıkıyönetim ilan edilmiş, ancak siyasal ortamın normale dönmesi nedeniyle gazeteciler büyük sorunlarla karşılaşmamıştır. Önce genel affın çıkması ardından da Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla gazeteciler özgürlüğe kavuşmuşlardır. Gazetecilerin bu yıllarda hükümetlerle başları derde girmemiştir. Hükümetin başında bulunan liderler de basını kendilerine düşman etmemeye özen göstermişlerdir (Topuz 2014: 253).

27 Mart 1975

27 Mart'ta Irak iç savaşı sebebiyle; Diyarbakır, Hakkari, Mardin ve Siirt illerinde Sıkıyönetim ilan edildi, ancak bu karar TBMM tarafından onaylanmadı. Türkiye'de ilk kez, Meclis'e getirilen bir Sıkıyönetim teklifinin geri çevrilmiş olması, o dönemin koşullarına göre önemli bir demokratik adım olarak kayıtlara geçmiştir (Milliyet Gazetesi 20-30 Mart 1975).

26 Aralık 1978 – 12 Eylül 1980

12 Eylül öncesinde ülke genelinde sokak olayları tırmanışa geçmiş, art arda yaşanan terör saldırıları ile ülke adeta kaosa sürüklenmiştir. Şiddet olaylarının önlenememesi üzerine; Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas, Urfa, Adıyaman, Hakkari, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Tunceli, İzmir, Hatay, Ağrı illerinde, 26 Aralık 1978 - 12 Eylül 1980 tarihleri arasında sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Bu dönemlerde basına hükümetler tarafından doğrudan sansür uygulanmasa da, gazeteci yazar ve bilim adamlarına yönelik gerçekleştirilen ve faili meçhul kalan suikastlar, Türk basın tarihine kara bir leke olarak geçmiştir. Türk basınının simge kalemlerinden Abdi İpekçi, 1 Şubat 1979 tarihinde uğradığı silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. Ortadoğu gazetesi başyazarı İsmail Gerçeköz ve Trabzon'da gazeteci Muzaffer Feyzioğlu silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. Gazetecilik de yapan eski Başbakanlardan Nihat Erim, suikasta kurban gitmiş, Politika gazetesi Genel Yayın Müdürü Aydın tutuklanmıştır. 12 Eylül öncesinde oluşan bu kaotik atmosfer, Ordu'nun yapacağı bir darbenin gerekçelerini oluşturmuştur (Topuz 2014: 254).

DEVAM EDECEK